

Козьмик Ганна
(Запоріжжя)

Ренесансні топоси і мотиви у джестовій збірці «Торбина новин» (1558): специфіка інтерпретації та аксіологічна семантика

Гуманістичний дух епохи Ренесансу сприяв відродженню інтересу до комічної стихії, реабілітації сміхового начала і заклав основи культу дотепності. Жанрова парадигма літератури Західної Європи помітно розширилися за рахунок таких комічних форм як шванк (Німеччина), фабліо (Франція), фацеція (Італія), фрашка (Польща), джест (Англія) та ін. Остання зі згаданих літературних моделей сформувалася в лоні англійської національної культури в II половині XV-XVI ст. Вона була своєрідним відгуком на суспільно-історичні умови та відбивала проблеми, які турбували нову читацьку аудиторію, що утворилася в Англії на початку елізаветинської доби.

Інтерес науковців до вивчення поетики джесту – малої епічної форми комічної орієнтації – відчутно поживався протягом останніх десятиліть, що зумовлене, з одного боку, зростанням загальної уваги до наукового осмислення стихії комічного (А.Бергсон; М.Реутін; Г.Нога та ін.), а з іншого – інтенсифікацією генологічних студій, в поле зору яких все частіше потрапляють малі епічні форми (У.Кіблер, М.Шенк, Б.Пурішев, Е.Штраснер, Н.Торкут, О.Сидоренко). Втім, попри наявність низки публікацій, присвячених окремим аспектам джестової поетики (К.Stanley¹, Т.Власова²

¹ *Stanley K. The medieval origins of the sixteenth-century English jest-books // Studies in the Renaissance. – 1966. – V.13. – P.166-183.*

² *Власова Т.И. О малых жанрах предновеллистики (jest-books) и проблеме повествовательности в английской художественной прозе XVI в. //*

Н.Торкут³, О.Сидоренко⁴), англійський ренесансний джест все ще потребує більш системного і поглибленого вивчення. Адже досі не структуровано історію становлення й розвитку цієї жанрової традиції, не з'ясовано специфіку кореляції топіки та естетики джесту зі світоглядними стереотипами і художніми смаками тогочасного англійського соціуму. Тож метою цієї літературознавчої розвідки є виявлення специфіки інтерпретації ренесансних топосів і мотивів у джестовій збірці «Торбина новин», а також з'ясування їх аксіологічної забарвленості.

Традиційно вважається, що джести генетично пов'язані з середньовічною традицією «*exempla*» (повчальних прикладів) та фольклорним анекдотом. Під терміном «джест» розуміють малу епічну жанрову форму комічної орієнтації, що втілює світоглядні уявлення, ідеали і цінності середнього стану та нижчих верств населення ренесансної Англії у звичних образах та формах, простою і зрозумілою для них мовою⁵. Джестова модель репрезентує важливу фазу жанротворчого процесу в англійській ренесансній прозі. Джест виступав органічним компонентом літературного процесу в Англії XVI ст.: він не лише розвивався як самостійний жанр, але і входив у якості вставної мікроструктури до художнього простору пізньоренесансного роману та елізаветинської комедії.

Провідний ідейно-змістовий концепт англійського ренесансного джесту формується в площині суто земних справ⁶. При цьому принципова орієнтація джестів на

Ренесансні студії. – Запоріжжя, 1997. – Вип. I. – С. 41-44.

³ *Торкут Н.М.* Проблеми генези і структурування жанрової системи англійської прози пізнього Ренесансу (малі епічні форми та «література факту»). – Запоріжжя, 2000. – 406 с.

⁴ *Сидоренко О.В.* Малі комічні форми в Західноєвропейських літературах високого середньовіччя і Ренесансу. – Автореф. дис. канд. філол. наук – 10.01.05. – Київ, 2006. – 18 с.

⁵ *Торкут Н.М.* Цит. вид. – С.106.

⁶ *Торкут Н.М., Шкловська О.Н.* Специфіка комічного у структурі англійського ренесансного жесту // Вісник Запорізького державного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2002. – № 3. – С.140.

правдоподібність підсилюється імітацією стихійності реального життя. В багатьох випадках джестовий простір містить не тільки опис події, але й реакцію певної умовної аудиторії. Історичний зміст джесту полягає в тому, що в ньому в яскравій і доступній формі зображений процес звільнення пересічних англійців від феодальних і католицьких догм та, водночас, представлене багатогранне життя широких народних мас, яке ігнорувалося літературою «високою». Джест – це одна з літературних моделей культурної саморегуляції соціуму, що були характерні для ренесансної Англії. Адже швидке розширення читацької аудиторії за рахунок ремісників, йоменів, інших представників третього стану, які мали власне коло інтелектуально-духовних запитів та інтересів, зумовлювало зростання популярності тих літературних форм, що були спроможними задовольнити їхні потреби. Саме тому джест поряд із педжентом (Е.Манді), комедією, памфлетом (Дж.Лілі, В.Шекспір, Р.Грін, Дж.Оделі, Т.Гармен), новелою (В.Пейнтер, Дж.Петті, Дж.Фентон), а згодом і так званим «низовим» романом (Т.Неш, Т.Делоні, Г.Четтл та ін.) виявився тим жанром, який відновлював рівновагу між елітарним і популярним потоками англійської літератури доби Відродження.

Джест, генетично укорінений у фольклорі, являє собою частину єдиної та цілісної народної сміхової культури. У своєму дослідженні «Створення веселощів» («Mirth Making») американський літературознавець Кріс Голком (Chris Holcomb) характеризує англійський Ренесанс як коротку, але значущу фазу в історії джестового дискурсу (jesting discourse). К.Голком розрізняє конфліктну ситуацію, що вибудовувалася на гумористичному зіткненні двох начал за часів Відродження, та аналогічні ситуації в класичних і середньовічних творах. При цьому він підкреслює, що характерний для Ренесансу джестовий конфлікт репрезентує комунікацію між людьми різного (відмінного) соціального статусу: протилежної статі, відмінного становища, – а саме

комунікацію між священиками і парафіянами, між господарями та слугами, між дворянами і торговцями, придворними та королем⁷. Отже, сюжетотворчим елементом у джесті часто виступає зіткнення представників різних соціальних верств, котрі вступають у суперечку за право лідерства у суспільній або побутовій сферах. Введення до системи образів дзеркальних персонажів відтворює радість буття, захоплення життям та його радощами, що було усвідомленою потребою ренесансної особистості⁸.

Спроможність людей сміятися є універсальним засобом покращення життя в соціумі та безпечного набуття певної особистої свободи. Сміх джесту мав чітке оціночне забарвлення. Комічний ефект джестових збірок формувався в результаті естетизації сміхової стихії, характер якої визначався специфікою тогочасних світоглядних уявлень. Соціально-історичний зміст джесту був до певної міри новаторським. По-перше, саме ця літературна форма – лаконічна і наративно неускладнена – стала оптимальним форматом для письмового вираження творчої енергії народу. Психологічне звільнення представників нижчих верств англійського соціуму від феодальних та релігійних догм сприяло популярності джесту. Доступні за ціною і змістом джестові книги давали чималу розраду новій читацькій аудиторії, стомленій труднощами повсякденного життя. По-друге, джест, безперечно виконував певні регуляторні функції в соціумі, стимулюючи розвиток одних культурних практик та стримуючи інші.

Як наголошують представники «нового історизму»⁹, світ повний текстів, більшість з яких є незрозумілими, якщо ці тексти відірвані від їхнього безпосереднього оточення. Для реконструкції значення таких текстів необхідно

⁷ *Holcomb C.* Mirth Making: The Rhetorical Discourse of Jesting in Early Modern England. – Columbia: University of South Carolina Press, 2001. – P.138.

⁸ *Сидоренко О.В.* Цит. вид. – С.15.

⁹ *Greenblatt S., Gunn G.* Introduction // Redrawing the boundaries. The Transformation of English and American Literary studies / Ed. by S.Greenblatt and Giles Gunn. – NY: The Modern Language Association of America. 1992. – P.1-11.

реконструювати ту ситуацію, в якій ці тексти були створені. Такий процес є амбівалентним. З одного боку, розуміння конкретного культурного періоду дозволяє краще зрозуміти літературний твір, створений в його часових межах, а з іншого боку, ретельне вивчення такого твору дозволяє скласти більш адекватні уявлення про ту культурну епоху, в лоні якої був народжений цей твір.

Специфіка уявлень людей про смішне і комічне є історично детермінованою, тому сучасний читач, що перебуває в іншому духовно-інтелектуальному просторі, здебільшого не зовсім адекватно сприймає ідею того чи іншого ренесансного джесту. Крім того, багато сюжетів і фабул ренесансних джестів пережили віки і нерідко в модифікованому вигляді постають в сучасних анекдотах. Тож зрозуміло, що необхідним кроком на шляху виявлення стійких формальних характеристик ренесансного джесту як жанру є аналіз того соціокультурного контексту, в якому відбувалося формування даної жанрової моделі.

Ведучи мову про анекдоти, Стівен Грінблат наголошує на доцільності вивчення цієї малої епічної форми саме в контексті соціо-історичного аналізу Ренесансу. Він розглядає їх як вікно в ту епоху, або як «дотик до реальності» («реальний дотик», «the touch of real»)¹⁰.

Аналіз англійських ренесансних джестів, здійснений крізь призму «нового історизму», дозволяє відтворити загальну ментальну атмосферу тієї доби, пролити світло на деякі важливі особливості національного духу та гумору, виявити роль джестової традиції у подальшому розвитку демократичних тенденцій в літературі Англії.

Джести, певною мірою, дозволяють реконструювати систему аксіологічних уявлень пересічних англійців доби Відродження. У джестах, як, до речі, і в інших жанрових моделях, відбивалися окремі специфічні риси тогочасного англійського соціуму. «В епоху відважних мандрівок, подорожей до далеких морів та віддалених континентів, –

¹⁰ Greenblatt S., Gunn G. Op. cit. – P.3.

пише Д.Марголіс, – найважливішим відкриттям, зробленим елизаветинцями, було відкриття самих себе та свого суспільства»¹¹.

Думається, що важливим кроком на шляху створення цілісної візії світоглядно-естетичної парадигми реципієнтів джесту є виявлення ціннісного забарвлення ключових топосів і мотивів англійських джестових збірок.

Анонімна збірка «The Sackful of News»¹² («Торбина новин»), що вийшла друком у 1557-1558 роках, складається із 22 окремих, не пов'язаних тематично або структурно, оповідок. Усі вони є кумедними історіями, в яких поряд зі сміховою стихією присутні гуманістичні настрої, а за фабульною конструкцією криється мислення нової людини – людини доби Відродження. Ця збірка була орієнтована на неелітарного читача, і це зумовило не тільки її жанрову специфіку, а й засоби художнього відображення дійсності, які мали бути зрозумілими цьому адресатові.

Аналіз 22-х джестів збірки «Торбина новин» дає можливість реконструювати окремі елементи того онтологічного і ментального простору, в якому перебував типовий читач «низової» англійської ренесансної літератури, та відкрити завісу над багатьма тайнами духовного універсуму тогочасних городян, селян, ченців, збіднілих дворян тощо. Саме вивчення подібних літературних пам'яток, на думку російського культуролога А.Гуревича, дозволяє «вступити в інтелектуальне спілкування з людьми, думки, почуття і картина світу яких – загадка»¹³.

Об'єктом художнього зображення у «Торбині новин» виступає, здебільшого, сфера повсякденного життя пересічних англійців та церковного кліру. Серед тематичних домінант цієї збірки можна виділити наступні: стосунки між

¹¹ *Morgolies D.* Novel and society in Elizabethan England. – Totowa, NJ: Barnes and Noble Books, 1985. – P.1.

¹² *The Sackful of News (1558).* Anonymous // Elizabethan Prose fiction. Ed. by Merritt Lawlis. – New York: The Odissey Press, Inc. 1967. – P.18-30.

¹³ *Гуревич А.Я.* Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. – М.: Искусство, 1990. – С.8.

представниками чоловічої та жіночої статі (джести 1, 2, 3, 12, 14, 15, 20, 21); аморальність священників, які разом із церквою поступово починали втрачати абсолютну монополію в царині духовності (1, 4, 6, 10, 17, 19); сатиричне висвітлення непорозумінь, що виникають між іноземцями і англійцями (5, 4, 22, 15), а також між лондонцями та недолугими провінціалами (10, 21, 22, 13, 7); апологетика шахрайства (11) та хитромудрих витівок (11, 2), спрямованих на поліпшення матеріального становища; обценні жарти та обігрування матеріально-тілесного низу (20, 21).

До речі, антиклерикальна тема, що набувала потужного звучання та яскравого сатиричного забарвлення в ренесансних джестах, була популярною не лише серед англійців. Мислителі доби Відродження, як відомо, взагалі вельми критично ставилися до тих служителів божих, чия життєва практика суперечила високим моральним приписам, які виголошувалися з церковних кафедр. Проте для Англії, де процес Відродження хронологічно співпав з реформаційним рухом, ця тема мала особливе значення, зокрема в плані гострої критики окремих доктринальних положень та практик католицької церкви (закон про целібат, індульгенції тощо).

У збірці «Торбина новин» одним із найяскравіших зразків антиклерикального джесту є перша історія, що втілює ренесансний тип мислення та демонструє, яким чином у рамках джестової форми відбувалося помітне розширення жанрового простору. Детальний аналіз поетики та жанрової специфіки цієї джестової оповідки, що розповідає про конфлікт пастора з мірошником, представлений у монографії Н.Торкут¹⁴, тому в цій статті ми лише акцентуємо увагу на тому, що в фіналі історії хтивий і розпусний священник несе заслужене покарання, а мірошник, який є носієм християнської етики протестантського типу, отримує схвалення єпископа. Думається, що цей джест, за термінологією «нового історизму», виконував функцію

¹⁴ Торкут Н.М. Цит.вид.— С.111-115.

розхитування культурних кордонів. Адже очевидно, що симпатії автора, а, відповідно, й читача на боці винахідливого і дотепного мірошника. Саме такі чесноти, як мудрість, сміливість, дотепність, особиста відповідальність людини перед Богом, що органічно вписувалися в етику протестантизму, і були затребувані тогочасним суспільством, яке переживало кризу в релігійній сфері та, водночас, ставало на шлях капіталістичного розвитку.

У шостому джесті збірки йдеться про священника-п'яницю, який під час хрестин так напився, що впав біля канави та й проспав там аж до ранку. У цій оповідці очевидне критичне ставлення до тих служителів божих, що погрузли в земних гріхах. Антиклерикальний пафос відчувається і у 17-му джесті, де розповідається про священника, який під час проповіді подивився у вікно церкви та побачив, що у його городі копирсається чужа свиня. Злякавшись, що вона попсоє йому городину, священник перервав проповідь та стрімголов вискочив з церкви, покинувши приголомшених парафіян.

У дев'ятнадцятому джесті згаданої збірки висміюється жадібність малоосвіченого священника, котрий заради грошей почав плести кошики разом зі своїм слугою. Та одного разу через помилку у підрахунку сплетених кошиків він пропустив месо, оскільки завжди розпочинав службу лише після того, як виготовляв шостий кошик.

Отже, в антиклерикальних джестах збірки «Горбина новин» піддаються гострій критиці як досить глобальні речі – доктринальні положення та онтологічна практика католицької церкви, так і суто побутові – жадібність, неосвіченість, хтивість та дурість представників кліру.

Переходячи до аналізу тих джестів, що висвітлюють стосунки між чоловіком і жінкою, необхідно зауважити, що за часів Ренесансу в суспільстві ще продовжували домінувати середньовічні уявлення про жінку як істоту менш розумну і більш гріховну, ніж чоловік, проте вже почали з'являтися літературні твори, в яких жінка наділялася

індивідуальністю, особистими бажаннями та почуттями. Саме до таких творів і відносився англійський джест.

Тепер розглянемо детальніше кілька історій на вищезазначену тематику зі збірки «Горбина новин». Третя оповідка, приміром, вибудовується на типовому анекдотичному сюжеті про любовний трикутник: старий чоловік – молода жінка – молодий коханець. Щоб випроводити свого чоловіка з опочивальні, кмітлива молодиця розповідає йому, що їхній слуга нібито запросив її на побачення в сад. Тому вона, як вірна дружина, просить свого чоловіка піти на побачення замість неї, перевдягнувшись жінкою. Той погоджується і йде з дому, а вона досхочу бавиться у своїй опочивальні зі молодим слугою. Після цього слуга іде в сад, де зустрічає вдягненого у жіночу сукню старого недотепу, та, обізвавши шлюхою, б'є його, ніби за зраду своєму господарю. У такий спосіб молода жінка та її коханець пошивають в дурні старого чоловіка, а самі виходять сухими з води. У даному джесті, як бачимо, жінка представлена кміливою і розумною, хоча водночас на імпліцитному рівні у ньому відчутний також і перегук з популярною в ті часи думкою про гріховність жіночої натури, про те, що «жінки в будь-якому випадку залишаються творіннями слабкішими та ганебнішими за чоловіків, суб'єктами, більшою мірою підвладними дияволу»¹⁵.

Друга оповідка «Горбини новин», де висміюється жіноча скупість, розробляє традиційний для багатьох народних культур сюжет, про жінку, яка ховала їжу кожного разу, коли до неї приходили гості. Одного разу чернець попросив її принести йому точильний брусок та сковороду. Поклавши брусок в сковороду він поставив її на вогонь. Господиня почала хвилюватися, що пуста сковорода зіпсується на вогні, і тоді дотепник попросив її принести олії та яєць, аби зберегти сковороду. Вона принесла яйця й олію,

¹⁵ *Краснова И.А.* Вдовы и жены изгнанников // *De Mulieribus Illustribus*. Судьбы и образы женщин средневековья. – СПб: Алтейяб 2001. – С. 29-30.

з яких чернець і приготував собі яечню. У цьому джесті, як бачимо, чоловік представлений кмітливим і винахідливим, а жінка скупюю та недоумкуватою.

Лукавість та жадібність жінки стають об'єктом висміювання і у п'ятнадцятому джесті збірки. Комічний ефект у ньому створюється за рахунок застосування так званого «дотепного слівця», яке дозволяє суттєво розширити проблемно-тематичний простір анекдотичної ситуації та привнести певний ідейно-філософський підтекст¹⁶. Героїня джесту – скупа вдова – вирішує накормити свого слугу-іноземця зіпсованими сиром та маслом. Той куштує масло, але відмовляється від сиру. Коли ж вона починає дорікати йому за невдячність, між ними вникає сварка. Під час цієї сварки господиня кидає на адресу слуги образливу репліку: «Так і будеш вештатися від однієї хвойди до іншої». На це він дотепно відповідає, що піде зараз від неї до її сестри.

Вельми цікавим є найкоротший джест збірки, дванадцятий. У ньому йдеться про чоловіка, який народився в Есексі, але з самого дитинства виховувався у Норфолку. Якось, приїхавши до Есексу відвідати батьків, він почув каркання ворони. «Дякую тобі, Боже, – сказав він, – за те, що я ще раз за життя почув мову моєї матері». У такій оригінальній і лаконічній формі, як бачимо, репрезентує думку, що «дым отечества нам сладок и приятен», тобто навіть каркання ворони на батьківщині є може тішити слух.

У декількох джестах «Торбини новин», як уже зазначалося, розробляється сюжет про недолугих і заляканих селяків, які потрапляють до великого міста. Зокрема, у четвертій оповідці йдеться про селянина, який вперше потрапив до Лондона та, зайшовши до собору Святого Павла під час обідні, вперше в житті почув мелодію органу та спів церковного хору. Відчувши велике потрясіння, він подумав, що вже настав його час відходити до Раю. Тоді цей чоловік голосно попросив Господа не забирати його на небо, поки він не сходить додому та не

¹⁶ Торкут Н.М. Цит. вид. – С.111.

вдягне каптур і не візьме своєї білої трості. Почувши це, усі парафіяни щиро засміялися.

Подібним же чином недолугість, неосвіченість та косність селян висміюється і у сьомому джесті. Його герой – селянин, який також ніколи не бував у Лондоні, – опиняється на Лондонському мосту та вперше бачить, як вітрила надають руху човнам. Повернувшись додому, він вирішує зробити так, щоб його плуг теж рухався від вітру. Для цього він просить у дружини простирадло та виготовляє із них вітрила. Кульмінація цієї історії настає тоді, коли недоумкуватий селянин відчуває глибоке розчарування, зрозумівши, що плуг рухатися не може, а простирадло було зіпсоване марно.

У восьмому джесті збірки йдеться про м'ясника, який запалює свічку, щоб присвітлити собі під час знімання шкіри з теляти. Він ставить свічку на шляпу та забуває про неї. Згодом, бажаючи запалити світло в опочивальні, він довго розшукує свічку, поки не приходять його друзі й не говорять йому, що вона горить у нього на голові. Ця історія, як бачимо, висміює людську забудькуватість та недотепність.

Цілком природно, що у джестовій збірці висміюються також і ряд інших людських вад, зокрема пияцтво. Так, приміром, сюжетоутворюючим стрижнем дев'ятого джесту 9 є розповідь про чоловіка, який весь день чаркував і страшенно сп'янів. Ледь тримаючись на ногах, він почимчикував до дому, але по дорозі зачепився за живопліт з терену. Сприймавши куці за товаришів по чарці, пияка так і не зміг дійти до свого дому.

Отже, аналіз збірки «Горбина новин» показав, що художній світ, створений джестом, є своєрідною енциклопедією повсякденного життя пересічного англійця доби Відродження. Запропоновані в джестах інтерпретації популярних топосів і мотивів були оригінальними літературними проєкціями тих проблем, що хвилювали представників нової читацької аудиторії – ремісників, дрібних торговців, йоменів, підмайстрів тощо. На сторінках

згаданої джестової збірки створена ціла низка специфічних образів, які уособлюють портрети представників третього стану, кліру, студентства та соціального дна. Сюжетика джестів вибудовується на пригодах таких героїв, їхніх вдалих витівках і дотепних відповідях. При цьому домінуючими виявляються соціально-побутові мотиви, розгортання яких надає аксіологічної забарвленості таким ключовим для тогочасся топосам, як моральний занепад кліру, конфлікти між іноземцями та англійцями, лондонцями і провінціалами, апологетика винахідливості й гострого розуму.

Козьмик Ганна. Ренесансні топоси і мотиви у джестовій збірці «Торбина новин» ...